

DEJSTVA GRUPE PARTIZANSKIH ODREDA U ZAPADNOJ SRBIJI (zimi 1941/1942. godine)

Neprijateljske snage. Početkom decembra 1941. godine, posle prve nemačke ofanzive, na području zapadne Srbije ostale su dve operativne i posadna nemačka divizija. 342. pd je pokrivala Mačvu, Podrinje, rejon Valjeva i dolinu r. Kolubare, a 113. pd dolinu r. Z. Morave i rejon Užica, dva najvažnija ustanička centra. Sam raspored jedinica označavao je težište operativnih dejstava i planove represivnih mera prema stanovništvu (skica 1).

Nemačka komanda je pred ove snage kao operativni cilj postavila: konačno umiriti Srbiju i sprečiti da se u proleće 1942. ponovo razbukti ustanički pokret. To je trebalo ostvariti: jakim osiguranjem komunikacija i privrednih centara; uspostavljanjem sistema okupatorske i kvislinške vlasti u rejonima koje su nemačke trupe ponovo zaposle; reorganizacijom kvislinških vojnih i policijskih snaga; temeljito pripremljenom i široko provedenom akcijom razaranja i primenom odgovarajućih represivnih mera prema stanovništvu kako bi promenilo odnos, prema narodnooslobodilačkom pokretu. Takav operativni plan imao je, u suštini, ofanzivni, napadni karakter.

113. pd je neprekidno do 17. decembra 1941. preduzimala racije, hapšenja, streljanja i deportacije, jer su Nemci utvrdili da se u dolini Z. Morave veliki broj partizana vraća u gradove.¹ Istovremeno je i raseljavano stanovništvo koje je učestvovalo u partizanskim jedinicama ili na drugi način pomagalo pokret. U ovom periodu u dolini Z. Morave i oko Užica uglavnom su uništeni svi oni partizanski delovi i pojedinci koji su ostavljeni na terenu posle povlačenja glavnine partizanskih snaga ili, koji su, u toku povlačenja i posle prelaska Uvca, vraćeni nazad. Ovaj krvavi posao je okupatoru i njegovim pomagačima bio utoliko olakšan što su partizani, našavši se u teškoj situaciji, tražili utočišta u gradovima povlačeći se u ilegalnost.

342. pd se od 3. januara 1942. godine pripremala za prebacivanje u istočnu Bosnu radi učešća u drugoj ofanzivi, pa je deo nje-

¹ U ovom periodu, u okolini Čačka uhapšeno je oko 1.000, a u okolini Užica, Požege i Novog Pazara oko 1.500 osoba, od čega je oko 150 streljano po kratkom postupku. U navedeni broj nisu uključeni rođoljubi koje su uhapsile i streljale kvislinške jedinice.

nog područja zaposela posadna 714. pd, ojačana pešadijskim pukom i nekoliko policijskih bataljona. Pošto su pripreme odlagane, a svi putevi ove divizije u odlasku i povratku iz istočne Bosne vodili preko Zvornika i Višegrada to su prisustvo i pokret njenih jedinica svojom neizvesnošću pritiskivali područje zapadne Srbije, od početka decembra pa sve do februara 1942. god.

Za velikosrpsku reakciju Beograd, odnosno prostor između Save, Dunava, Velike i Zapadne Morave i Drine predstavljao je stratejsko težište, od čijeg držanja je zavisila njihova sudbina, bez obzira ko bi bio pobednik u II svetskom ratu. Ovo je bilo utoliko više naglašeno što reakcionarne snage koje su ostale u Srbiji nisu imale dovoljno političkih ni vojnih snaga kojima bi mogli pokriti, čak ni pod okriljem okupatora, a kamoli držati ceo makar i jako smanjen prostor onog dela Srbije koji im je bio ostavljen na upravu. Zbog toga je glavnina svih kvislinških i policijskih snaga bila kontrolisana na području zapadne Srbije a delom i Šumadije, u ukupnoj jačini od oko 50 kvislinških odreda, pored nemačkih i belogardejskih snaga.² (skica 1).

Neprijatelj je smatrao da na ovom prostoru nisu smele biti dovedene na pitanje njegove pozicije. Od kraja avgusta formirana je Nedićeva „vlada” koja je išla na odlučan obračun sa ustaničkim snagama, u kome nije moglo biti polovičnih rešenja, političkih, moralnih ili nekih drugih obzira. Reakcija je bila spremna da na ovom području uništi sve što bi joj u ratu, ili posle njega, moglo smetati. Za ostala područja „velike Srbije” koja nisu bila izložena ovakvom teroru, reakcija se ograničila na pripremu odgovarajućih kadrova, koji će se osposobiti i kasnije preuzeti i organizovati upravu.

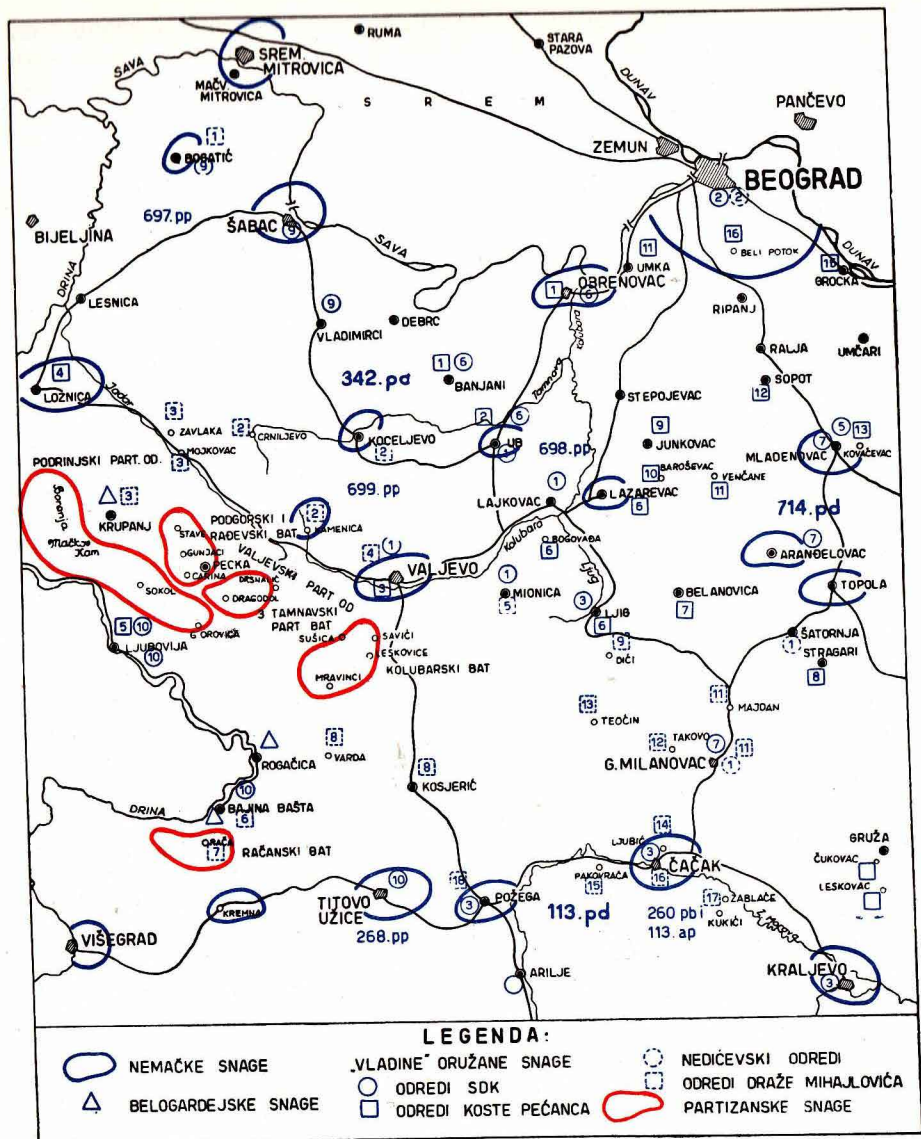
U tom pogledu istočna, a naročito južna Srbija bile su za reakciju izrazito slabe tačke, kako sa gledišta političke tako i vojne organizacije. Osnovne snage reakcije u to vreme predstavljala je, politički i vojnički vrlo labava, četnička organizacija Koste Pećanca.

U sistemu okupatorskih operativnih i organizacijskih mera poseban politički i operativni značaj imale su i kvislinške oružane snage (četničke, nedićevske i „dobrovoljačke” vojne organizacije) na fizionomiju operativnih i borbenih dejstava koju su ovi omogućili.

Većina „vladinih” oružanih odreda (sem u izvesnom smislu „dobrovoljačkih”) bila je sastavni deo teritorijalne organizacije i imala karakter teritorijalnih jedinica. Na političkom planu poslužili su kao sredstvo za okupljanje reakcionarnih snaga najšireg spektra i svakojakog ološa pogodnog za bratoubilačku borbu i kontrarevoluciju, kako su to isticali Kosta Pećanac, Milan Nedić i Draža Mihailović.

Na operativnom planu kvislinški odredi su predstavljali višestruko važan faktor bez koga uopšte ne bi bilo moguće ugušiti

² Od 35 odreda Koste Pećanca na ovom prostoru se našlo oko 2/3 snaga — 25 odreda. Kod „srpske dobrovoljačke vojske” taj odnos je bio još izraženiji — od 12 odreda na ovom prostoru našlo se 9, odnosno 10, sa onim u Paraćinu. Od četničkih snaga Draže Mihailovića bilo je od 10 do 13 odreda, zatim 2 tzv. „vladina” (nedićevska) odreda, veći broj sreskih i okružnih odreda žandarmerije, jake druge žandarmerijske i policijske snage koje su do proleća 1942. godine narasle na oko 30.000 kvislinških vojnika.

Grupisanje i raspored nemačkih i snaga unutrašnje reakcije (krajem 1941. i početkom 1942. godine)

narodnooslobodilačku borbu. Raznovrsnost ovih jedinica pružila je okupatoru mogućnost da pomoću njih primeni i posebnu taktiku. Iako su njihova dejstva bila sitna po razmerama, ali izvođena na širokom frontu i jednovremeno, ona su dobila naročito složenu fizionomiju u situacijama kad su izvođena u sadejstvu sa nemačkim snagama i teritorijalnim sistemom opštinskih četa i seoskih straža.

U svim većim gradovima — Šapcu, Valjevu, Užicu, Požezi, Čacku, Kraljevu, Kragujevcu — nalazilo se po nekoliko nemačkih,

„dobrovoljačkih“ i četničkih komandi. Nemci su u većim gradovima držali garnizone, dok su kvislinški odredi bili namenjeni za dejstva van garnizona. Jedan deo bio je dislociran kružno po manjim mestima oko većih gradova, ili na njihovim prilazima. Oni su predstavljali lake, relativno dobro naoružane i pokretne formacije, jačine 60—200, a ređe i više ljudi. U početku im je bila namena da aktivno dejstvuju protiv partizanskih snaga na određenoj užoj teritoriji (sreskoj), ali i da se kasnije, po potrebi, prebacuju sa jedne teritorije na drugu. Formirani su po načelu da ih u svakom srezu ili okrugu ima po jedan ili nekoliko.

U zajedničkim akcijama nemačke jedinice su dejstvovalе uz komunikacije, a ovi odredi dalje od njih po teže pristupačnom zemljištu, služeći im istovremeno kao šire ili neposredno obezbeđenje.

Sistem odreda dopunjavan je sistemom seoskih straža, objedinjenih u opštinskim četama. Njihova uloga bila je značajna zbog toga što su pokrivale široko prostranstvo, odnosno što su se nalazile u velikom broju naseljenih mesta. One su čuvale sela dejstvujući, po potrebi, i na teritoriji cele opštine.

Seoske straže nisu bile naročito borbene, nisu prihvatale odlučne borbe, otvarale su vatru sa velike daljine. One nisu uživale poverenje okupatora, pa nisu imale ni mnogo municije. Međutim, njihova taktička uloga bila je vanredno ofikašna, jer su otkrivale pokrete partizanskih jedinica, sprečavale iznenađenja, služile kao obaveštajni punktovi okupatora itd. U slučaju zadržavanja partizanskih jedinica po selima, one su se brzo koncentrisale oko prenočišta ili predaništa, i, namećući borbu, uznemiravale ih, služeći tako kao neka vrsta uvek prisutnih prednjih delova nedićevsko-četničkih odreda.

Neposredno po povlačenju glavnine partizanskih snaga u Sandžak, Nedićeva „vlada“ je postavila kao svoje opšte, vojno-političke i strategijske ciljeve: prvo, sačuvati „granicu“ prema Sandžaku i učiniti sve da se spreči povratak partizanskih snaga u Srbiju iz Sandžaka ili istočne Bosne; drugo, očistiti Srbiju od preostalih partizanskih snaga, pre svega, uništiti partizanske odrede u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, a potom preneti težište dejstava u južnu Srbiju i konačno zavesti „red i mir“ u zemlji.

Da bi ostvarila ove ciljeve ona je preduzela čitav niz mera radi organizacijskog učvršćenja restauriranog „državnog aparata“ i mobilizacije „na unutrašnjem planu“ svih onih „nacionalnih“ političkih i oružanih snaga na teritoriji Srbije koje su se mogle okupiti oko postavljenih vojno-političkih ciljeva.

U odnosu na partizanske snage postavljen je ovaj osnovni cilj: ne dozvoliti da se ponovo reorganizuju i vojnički učvrste, naročito im onemogućiti da ponovo organizuju uspešan politički rad i propagandu po selima. Ovom drugom zadatku dat je primaran značaj.

Uništenje partizanskih snaga u zapadnoj Srbiji planirano je u dve etape.

U prvoj, nabaciti partizanske odrede u ređe naseljene planinske predele, odnosno držati ih izolovane i odvojene od naroda. Istovremeno je planirano da se pozadina pritisne strahovitim terorom, da

se stanovništvo zastraši, demonstrira moć okupatora i snaga unutrašnje reakcije i pokaže nemoć partizanskih odreda da narodu pruže zaštitu. Ovaj cilj je ostvarivan odgovarajućom taktikom: manjim uzastopnim napadima, uznemiravanjem, iznuravanjem i nasilnim izviđanjem, sprečavanjem partizanskih odreda da silaze u sela i da se povezuju sa stanovništvom.

U drugoj etapi, pošto učvrste sistem okružne, sreske, opštinske i seoske vlasti i oružane formacije i izgrade taktiku „pokrivanja svake stope zemlje”, trebalo je neposrednim napadom glavninom „vladinih” oružanih snaga zbaciti partizanske snage sa planina na vojnički dobro učvršćenu teritorijalnu organizaciju po selima u ravnicima i tu ih uništiti, pre proleća 1942. godine.

Partizanske snage. Polovinom decembra 1941. godine na širokom prostoru zapadne Srbije i Šumadije, od ranijih 12 partizanskih odreda preostala su samo dva: Valjevski i Podrinjski i 3. bataljon Posavotamnaskog partizanskog odreda. Ove snage su se našle na prostoru: Loznica, Valjevo, Užice, r. Drina.³

Početak decembra 1941. godine, posle izbijanja Nemaca na Zlatibor i privremene stabilizacije fronta na Uvcu, osam četa Užičkog partizanskog odreda, raspoređenih u tri grupe, i delovi Kragujevačkog i Čačanskog partizanskog odreda, nalazili su se u povlačenju.

U povlačenju prema Uvcu, grupe Užičkog partizanskog odreda privremeno su se zadržale: Požeško-ariljska, jačine oko četiri čete u rejonu s. Radobuđa, odnosno s. Roge i Svračkovo, južno od drumu Užice — Požega i zapadno od drumu Požega — Arilje; druga, dve čete — u rejonu s. Buar i Stapari, severozapadno od Užica; i treća grupa, oko dve Račanske čete, oslanjala se na planinu Taru.

Sve tri grupe su pokušavale da se osloncem na planinsko zemljište i neprekidnim napadnim dejstvima održe na ovom terenu, ali u tome nisu uspele, jer su Nemci i četnici uspeali da ih odbace.

Iako su se ove snage, uključujući i delove Kragujevačkog i Čačanskog odreda, uspele održati svega oko 15 dana, njihova je uloga bila veoma značajna, jer su se isticale aktivnim dejstvima neposredno iza linije fronta nemačkih snaga, ugrožavajući komunikacije koje od Požege i Užica izvode ka Uvcu. Njihova uloga se naročito ističe

³ Brojno stanje partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji sredinom decembra 1941. godine, iznosilo je oko 1.200 boraca:

— Valjevski partizanski odred — oko 500—600 boraca organizovanih u 3 bataljona, i to: Rađevski, sa 4 čete; Podgorski, sa 2 čete i Kolubarski, sa 5 četa;

— Podrinjski (Mačvanski) odred imao je 2 bataljona: Pocerski i Mačvanski, sa 6 četa, odnosno, oko 300 boraca;

— Račanski bataljon Užičkog partizanskog odreda, sastava 2 čete, jačine oko 150 boraca;

— Tamnavski bataljon (3. bataljon posavotamnaskog odreda) imao je 3, odnosno 4 čete sa 160—170 boraca. U decembru je imao dosta gubitaka u Tamnavi, ali su ovi popunjeni novim borcima koji su se vraćali iz Sandžaka (oko 100 boraca u nekoliko grupa).

Od polovine decembra treba imati u vidu i delove 2. šumadijskog partizanskog odreda (druga četa) jačine oko 50 boraca a od 18. januara 1942. i Kosmajski bataljon jačine oko 100 boraca. Tako je u valjevskoj partizanskoj grupaciji bilo od 1.350 do 1.450 boraca.

ako se vidi u uzajamnoj vezi sa snagama tzv. Valjevske partizanske grupe. Sve skupa, ove snage su bile snažan faktor koji je ukazivao da ustanak u Srbiji nije bio ugušen i da su u pozadini nemačkog fronta ostale još jake partizanske snage.

U međuvremenu, kvislinške komande, polazeći uglavnom od tačne pretpostavke da partizani u Srbiji nisu uništivi sve dok postoji glavnina partizanskih snaga van Srbije, nastojale su da pređu Uvac i da u sadejstvu sa italijanskim snagama produže ofanzivna dejstva da bi dokrajčili uništenje partizanskih snaga.

Nemci nisu prihvatili ovakve predloge zbog toga što je Uvac bio demarkaciona linija i što su Italijani bili surevnjivi saveznici. Vrhovni štab NOPOJ je nesumnjivo koristio ovu okolnost. Sem toga, oni su cenili da im je situacija nejasna u rejonu Užica, Požege i Arilja i da imaju snažnu grupaciju u zapadnoj Srbiji oko Valjeva. S obzirom na nejasnu situaciju i u ostalim delovima Srbije, imali su i dalje u vidu izvanrednu važnost komunikacija u dolini Morave. Operativne divizije koje su učestvovala u prvoj ofanzivi bile su potrebne za istočni front. Sem toga, trebalo je sprečiti razvoj ustanaka i u istočnoj Bosni, koja je takođe bila nemačko okupaciono područje neposredno vezano za zapadnu Srbiju.

Početak decembra, nemački vojni zapovednik za Srbiju je ocenio da je u Srbiji postignuta relativna smirenost kojom se ne sme zavarati, pošto ustanički pokret još nije konačno ugušen, i da se može očekivati njegovo oživljavanje, naročito ako opšta situacija bude uslovljavala povlačenje nemačkih snaga iz Srbije.

Na sličan način je i Nedićeva komanda cenila da ne može računati na ostvarenje vojno-političkih ciljeva sve dok u Srbiji budu postojale brojne partizanske snage.

Oko polovine decembra, posle povlačenja Užičkog i delova Kragujevačkog i Čačanskog odreda u Sandžak, Valjevska partizanska grupa našla se usamljena na celom prostoru između Save, Dunava, V. Morave, Z. Morave i Drine, još više oslabljena time što joj je glavnina bila koncentrisana na relativno malom prostoru. Polovinom decembra neočekivano je raspušten Račanski bataljon, koji se oslanjao na Taru, odnosno južne padine Medvednika i Povlena, čime je operativna situacija ove grupe bila još teža.

Na ovom prostoru ostale su još samo mestimično manje grupe koje su se uglavnom povukle u ilegalnost.

U takvim uslovima opstanak i dejstva ovih snaga dobili su iz više razloga izvanredno veliki moralno-politički i vojnički značaj. Prvo, brojno su još uvek bili dosta snažni da vežu jake okupatorske i kvislinške snage i tako olakšaju tešku situaciju u Sandžaku gde su se brojno oslabljeni partizanski odredi nalazili u fazi reorganizacije i sređivanja. Može se pretpostaviti da su dejstva Užičkog, Kragujevačkog i Čačanskog odreda u prvoj polovini decembra oduzeli Nemcima dragoceno vreme kad su se pod izvesnim uslovima, još mogli upustiti u produženje ofanzive preko Uvca. Od polovine decembra ova značajna uloga ostala je isključivo na Valjevskoj partizanskoj grupaciji, jer, sve dok je postojala, kvislinške jedinice nisu mogle biti skinute sa teritorije zapadne Srbije i upućene preko Uvca.

Situacija u istočnoj Bosni još nije bila sasvim izgubljena. U slučaju povratka partizanskih snaga koje su se povukle u Sandžak, u proleće 1942. godine, ova grupacija je mogla odigrati značajnu političku i operativnu ulogu. Ona se nije smanjivala sve dok je Vrhovni štab raspolagao takvom udarnom i manevarskom snagom kao što je bila Prva proleterska brigada i bataljoni od kojih je kasnije formirana Druga proleterska i dok se ova zadržavala u blizini Srbije. Sem toga, njenu ulogu treba videti i u uzajamnoj vezi sa partizanskim snagama u južnoj Srbiji, koje nisu bile zahvaćene tako snažnim dejstvima okupatorskih snaga.

U tome su ovi odredi i docnije nalazili svoj smisao i cilj opstanka na ovom području bez obzira na opšte, izvanredno teške i bitno izmenjene, vojno-političke uslove pod kojima su dejstovale i žrtve koje su podnosile.

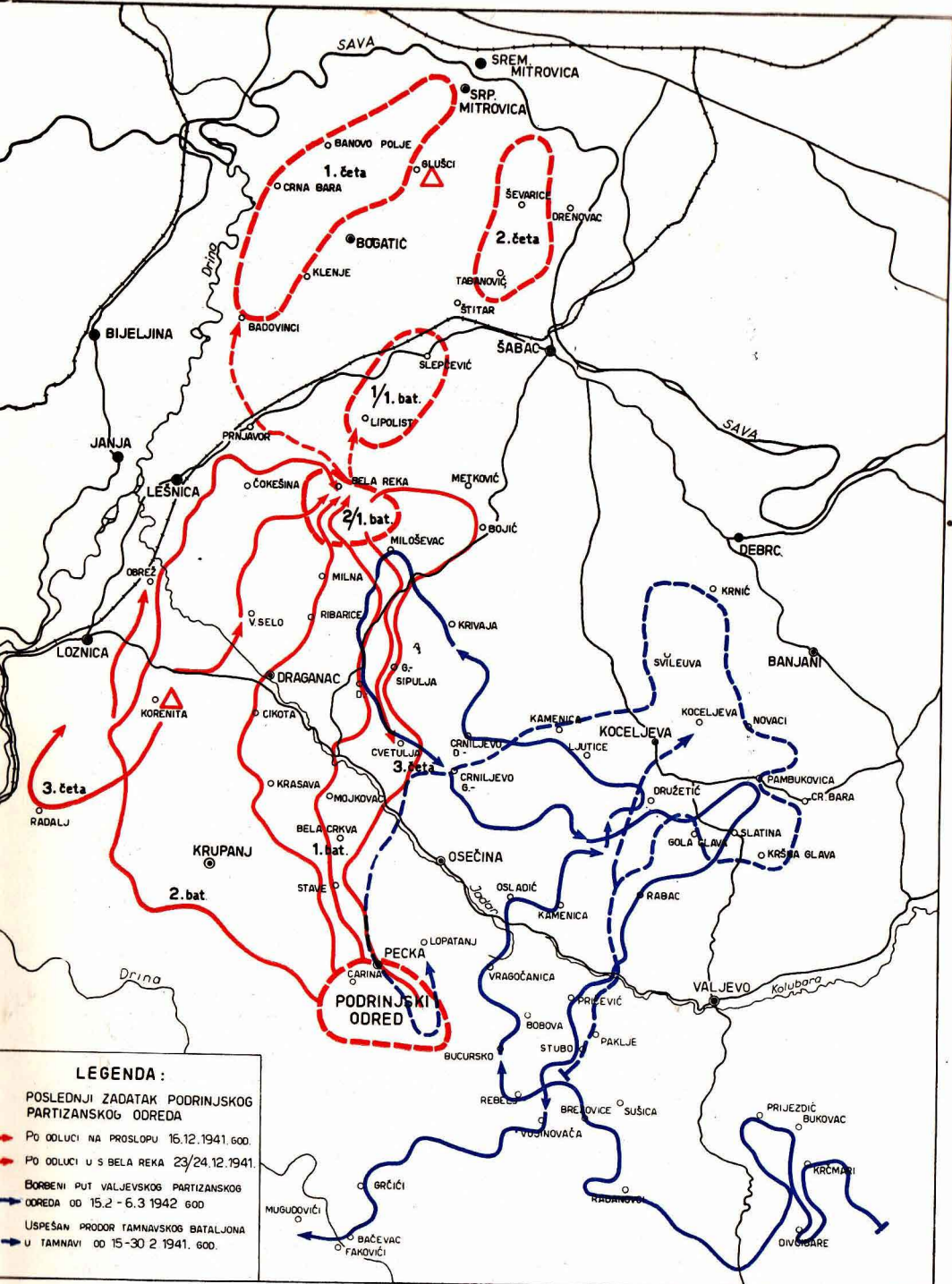
BORBE ZA OVLAĐIVANJE POCERINOM, MAČVOM I TAMNAVOM

Početak decembra 1941. godine Podrinjski i Valjevski odred i 3. bataljon Posavotamnaskog odreda našli su se na prostoru između Loznice, Valjeva i Drine, tj. oko Krupnja, Pecke i Počute (kod Valjeva), oslanjajući se na Boranju, Jagodnju, Sokolske i Orovičke planine i severne padine Jablanika, Medvednika i Povlena. U stvari, još uvek je donekle bio slobodan i onaj prostor oko Maljena i Suvobora prema Mionici i Ljigu. Južne padine ovih planina prema Bajinoj Bašti, Užicu, Požegi i Čačku takođe nisu bile sasvim pokrивene kvislinškim merama. Jedinice su se nalazile u previranju i osipanju i sav organizacijsko-politički rad bio je usmeren na njihovo organizacijsko sređivanje i učvršćenje. Početkom decembra održano je više sastanaka i savetovanja na kojima je analizirana vojno-politička situacija i donete odluke za dalja dejstva.⁴

Na osnovu zaključaka donetih na tom savetovanju Tamnavski bataljon je 6. decembra pokušao da se preko Podgorine prebaci u posavsko-tamnaski srez i tamo neposredno ispita vojno-političku situaciju. Međutim, još u Podgorini bio je dočekan jakim kvislinškim snagama sa kojima je vodio borbe sve do 11. decembra kada je, neuspevši da se probije, vratio natrag. U međuvremenu, Podrinjski i Valjevski odred vodili su borbe sa četnicima, belogardejcima i Nemcima radi čišćenja prostorijske oko grebena Boranje, Jagodnje i Sokolske planine, pokušavajući u nekoliko navrata da zajedničkim

⁴ Prvog decembra 1941. godine instruktor PK Srbije Miloš Minić održao je sastanak sa delom OK Šabac, političkim i vojnim rukovodiocima Podrinjskog odreda, na kome je analizirana vojno-politička situacija i procenjena mogućnost daljeg razvoja NOB u Mačvi i Pocerini. Nešto kasnije sličan sastanak održan je i sa OK Valjevo, na kome je zaključeno da postoje osnovni preduslovi za dalje uspešno nastavljanje borbe, pošto odredi, kao živa sila i oslonac revolucije, nisu uništeni — imajući istovremeno u vidu da takvi preduslovi postoje i u ostalim delovima Srbije. Zaključeno je takođe da svi odredi treba što pre da se vrate na svoj teren, da se organizacijski što pre učvrste, s tim da primenjuju pretežno gerilski način borbe, za razliku od onih metoda i formi kad je postojala velika slobodna teritorija koju je često trebalo i frontalno braniti.

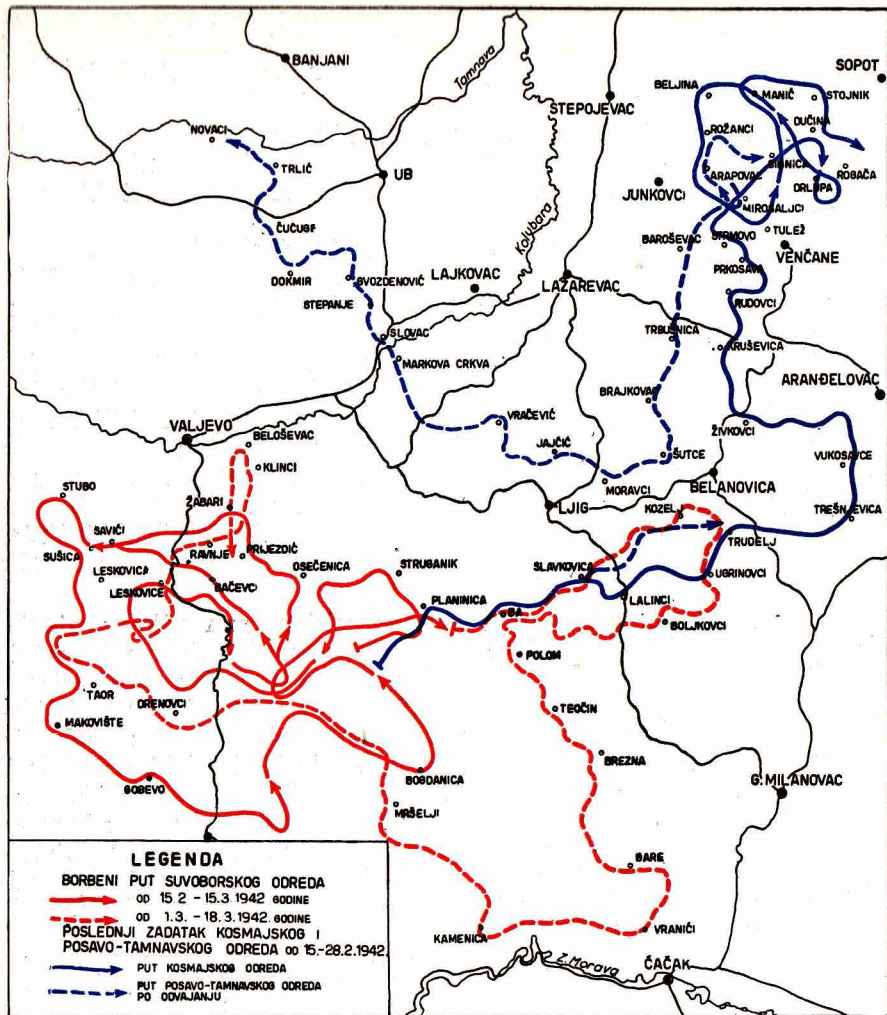
Četvrtog decembra održano je zajedničko savetovanje partijskih i vojnih rukovodilaca Valjevskog i Podrinjskog odreda i Tamnavskog bataljona u s. Dragodolu, na kome su uglavnom usvojeni gornji zaključci, koji su zatim preko bataljonskih i četnih sastanaka preneti na sve jedinice.

LEGENDA :

POSLEDNJI ZADATAK PODRINJSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

- PO ODLUCI NA PROSLOPU 16.12.1941. 600.
- PO ODLUCI U S BELA REKA 23/24.12.1941.
- BORBENI PUT VALJEVSKEG PARTIZANSKOG ODREDA OD 15.2 - 6.3 1942 600
- USPEŠAN PRODOR TAMNAVSKOG BATALJONA U TAMNAVI OD 15-30 2 1941. 600.

naporima oslobode Krupanj i Stolice, od kojih su belogardejci i četnici u trouglu Loznica, Valjevo, Užice, odnosno Drina napravili veoma branjeno uporište.

Kako ni ovi napadi nisu uspeali, polovinom decembra sve partizanske snage su se našle prikupljene u rejonima: s. Leskovice, Mravinjci (Kolubarski bataljon); Pecka, Dragodol, Račevske Stave, Bela Crkva i na grebenu Sokolske planine, oko Miletine i Rožnja, i u rejonu Proslopa, orijentišući se privremeno na odbranu sa pravca Ljubovije, Loznice, Krupnja, Stolica i Valjeva.

Borbena dejstva u ovoj fazi karakterišu manji ispadi koji su izvođeni osloncem na slobodnu teritoriju. Glavnina snaga oslanjala se na severne padine Povlena, Medvednika i Sokolske planine. Ba-

vila se pretežno sređivanjem i učvršćenjem svojih redova, prepuštajući neprijatelju inicijativu u Mačvi, Pocerini, Posavini i Tamnavi, kao i drugim područjima gde se nesmetano uspostavljala vlast unutrašnje reakcije.

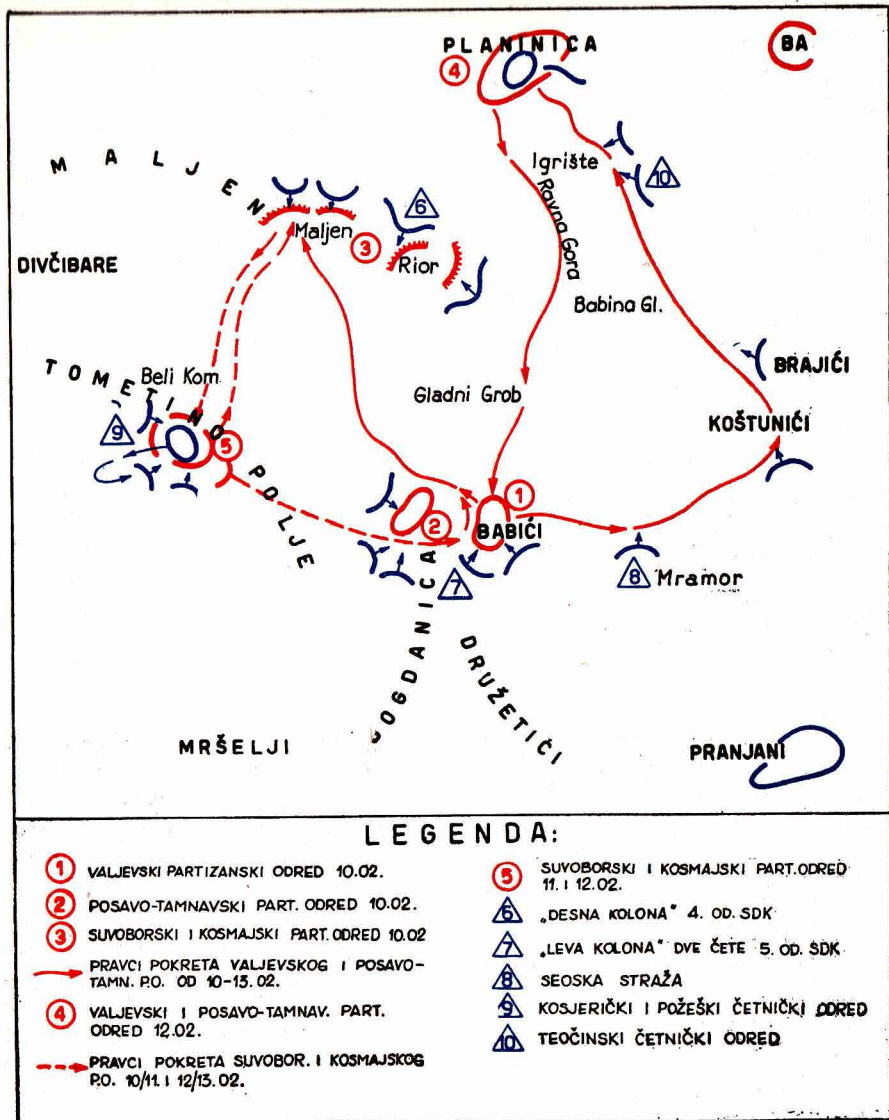
Gubitkom slobodne teritorije, a naročito gubitkom narodnooslobodilačke vlasti i uspostavljanjem vlasti unutarnje reakcije, u stvari, su stvoreni preduslovi da se za dogledno vreme izgubi bitka za Srbiju.

U međuvremenu, u s. Dragodol iz Sandžaka je stigao Mirko Tomić, sa svojom grupom, u svojstvu predstavnika Glavnog štaba NOPOJ i PK Srbije. U to vreme sedište PK još se nalazilo u Beogradu. On je posle prvih konsultovanja sa štabom Valjevskog odreda najpre formirao Glavni štab za Srbiju, a zatim je 15. decembra održao još jedno savetovanje u s. Dragodolu sa štabom Valjevskog i Podrinjskog odreda i Tamnavskog bataljona kao i OK Valjevo i Šabac, na kome je učestvovalo oko 40 vojno-političkih rukovodilaca, gde je zaključeno da se i dalje ostane pri tzv. drugom sporazumu sa četnicima Draže Mihailovića, tj. da se pokuša saradnja u borbi protiv okupatora, da se vodi borba samo protiv onih četničkih jedinica koje budu napadale partizanske odrede u nastojanju da se i dalje izbegava bratoubilačka borba.

Ostali deo zaključaka uglavnom se poklapa sa ranije usvojenim stavovima. Zaključeno je da u Podgorini, Mačvi i Tamnavi postoje povoljni uslovi za omasovljenje pokreta i da u ta dva pravca treba usmeriti sve snage, tesno povezujući dejstva Podrinjskog i Valjevskog odreda i Tamnavskog bataljona, koji jednovremeno treba da odu na svoj teren. Glavni zadatak dobio je Podrinjski odred koji je preko Pocerine trebalo da se probije u Mačvu. Zadaci Valjevskog odreda i Tamnavskog bataljona bili su podređeni ovom prodoru na taj način što je trebalo da Podgorski i Tamnavski bataljoni dejstvom kroz Podgorinu i Tamnavu obezbede desni bok Podrinjskog odreda, a da se Rađevski bataljoni uputi u Rađevinu sa zadatkom da čuva oslobođenu teritoriju.

Pobornici ovakve koncepcije bili su, pre svega, OK Šabac i Valjevo, između ostalog i stoga što je direktiva o ostajanju na svom terenu bila partijska i što su se komiteti smatrali odgovornim za njeno izvršenje. Tu koncepciju je podržavao i štab Podrinjskog odreda, jer se nalazio van svoga terena. Bilo je, međutim, i suprotnih mišljenja, čak i u štabu Podrinjskog odreda i OK Šabac, jer su neki rukovodioci ukazivali da više nije moguće vratiti glavninu odreda u Mačvu. Ovi glasovi su se čuli i na savetovanju od 4. decembra, ali su ostali usamljeni. Mirko Tomić je ovakve stavove oštro osudio, kao strah od teškoća i u krajnjoj liniji kao bežanje od borbe, što je bilo ravno izdaji Partije i narodnooslobodilačke borbe. Zbog toga je, uopšte uzev, prevladao stav da je bolje otisnuti se na svoj teren i ostati tamo bez obzira na sve posledice, nego se pokazati kukavicom ili dezertrom.

Nešto kasnije, ovi zaključci su preneseni i Kolubarskom bataljonu koji se i dalje oslanjao na rejon s. Leskovice, s. Mravinjci i s. Počuta.

Borbe i pokreti na južnim padinama Maljena (10—13. II 1942.)

Sprovodeći ove zaključke, štab Podrinjskog odreda je 16. decembra održao savetovanje sa vojno-političkim rukovodiocima iz svog odreda na Proslopu, na kojem je zaključeno da se odred reorganizuje u dva bataljona (Mačvanski i Pocerski), s tim da svaki ima tri čete po 50 boraca. Istovremeno je izvršena popuna, odnosno zamena komandnog i političkog rukovodstva. Odlučeno je da odred krene na zadatak u 5 do 6 međusobno razdvojenih kolona i da na širokom frontu preko Iverka i Cera proдре u Mačvu i tamo da se

održi po svaku cenu. Čete su dobile rejone i zadatke da samostalno djeluju, okupljaju borce koji su napustili odred i politički deluju u narodu.

Na osnovu odluka, donesenih na savetovanju u Dragodolu, u drugoj polovini decembra sve snage Valjevske partizanske grupe našle su se u pokretu, razvučene po bataljonima i četama, na odvojenim pravcima sa na izgled prilično jasnim ciljem: probiti se na svoj teren, izbegavajući veće borbe; zahvatiti jednovremeno što širi prostor i razvući neprijateljske snage, tamo se što duže zadržati i politički delovati radi popravljavanja vojno-političke situacije, održavanja morala kod stanovništva i povraćanja vere u NOP i njegove snage.

U ovim pripremama za prodor u Pocerinu, Mačvu, Podgorinu i Tamnavu, Okružno načelstvo u Šapcu obavestilo je Nedićevu „vladu“, koja je situaciju shvatila veoma ozbiljno i sačinila operativni plan.⁵

Međutim, uz ovaj operativni plan treba ukazati i na posledice strahovitih zverstava i niza terorističkih akata u prvoj ofanzivi, i neposredno posle nje, nad stanovništvom Mačve, Podrinja i Jadrta.

U borbama duž čitavog puta i neposredno po spuštanju u Mačvu, od 21. do 28. decembra od Podrinjskog odreda skoro potpuno je uništeno pet četa. Njihovu sudbinu uspela je da izbegne samo 3. četa 1. bataljona.

Rađevski bataljon vodio je niz borbi sa četnicima, Nemcima i belogardejcima u Rađevini, uglavnom uspešno se probijajući iz sela u selo.

Podgorski bataljon se posle nekoliko dana vratio iz Podgorine ne uspevši da izvrši zadatak, jer je posle prethodnog pokušaja Tamnavskog bataljona naišao na jake kvislinške snage. Istovremeno, Tamnavski bataljon je, koristeći angažovanost Nemaca i Operativnog štaba SDK u Mačvi i Podgorini, uspeo da se pod neprekidnim borbama uspešno probije duboko u Tamnavu, prešavši za 7—8 dana oko 120 km. Pri tome je na sebe navukao grupaciju od nekoliko „vladinih“ odreda koji su organizovali čitavu malu operaciju, nazvanu „koceljevska akcija“. Bataljon je pretrpeo teške gubitke: izgubio je više od jedne čete, ali je postigao i značajne vojne i političke rezultate. Međutim, nije se mogao održati na svom terenu, te je bio prinuđen da se vrati u rejon s. Počuta i Sovač (preko drumta Valjevo — Loznica).

⁵ Operativni štab SDK, pod čiju su komandu stvaljene sve „vladine“ snage: odredi SDK, četnički odredi Koste Pećanca, žandarmerijski odredi i druge snage sa teritorije pet okruga (šabačkog, valjevskog, užičkog, kragujevačkog i beogradskog), u saradnji sa Nemcima i Mačvanskim četničkim odredom, napravio je operativni plan za doček Podrinjskog odreda“. Iverak i Cer posela su dva četnička odreda sa zadatkom da djeluju u bok Podrinjskog partizanskog odreda, u stvari, da ga propuste u Mačvu, a zatim da posednu greben Cera i spreče odred da se povuče. Glavnina „vladinih snaga“ angažovana na ovom području, bila je raspoređena u luku oko Cera, a pozadi njih nalazili su se delovi 342. pd, u Loznici, dolini r. Jadar, oko Iverka, u Sremskoj Mitrovici i Ubu, sa zadatkom da spreče prodor partizana u Mačvu, prilaz Drini i Savi. Ukupna jačina snaga angažovanih u ovoj operaciji, kasnije nazvanoj „cerska akcija“ iznosila je negde 1.500 do 1.600 dobro naoružanih vojnika.

Za vreme ovih borbi Kolubarski bataljon je držao položaje u rejonu s. Leskovice, s. Mravinjci, obezbeđujući slobodnu teritoriju sa pravca Užica i Valjeva.

Polovinom decembra u s. Leskovice doprle su vesti o raspuštanju Račanskog bataljona, čiji je zadatak bio da štiti južne padine Medvednika, Jablanika i Povlena, sa pravca Bajina Bašta i Užice. To je veoma komplikovalo situaciju, jer je gubitkom ovih snaga, u stvari, izgubljeno uporište na Tari. Slobodna teritorija je sužena i ostala bez ikakve zaštite sa juga, što je bilo od značaja i za vezu sa snagama u Sandžaku. Zbog ovoga je na brzinu formirana grupa od tri čete (iz Kolubarskog i Rađevskog bataljona i Orašačka četa, iz 2. šumadijskog partizanskog odreda), sa zadatkom da okupe i ponovo organizuju raspušteno ljudstvo. Međutim, posle niza borbi sa četnicima, nedićevcima i Nemcima, ova grupa je bila prinuđena da se 1. januara 1942. godine vrati u s. Leskovice, ne uspevši da izvrši zadatak.

Zbog neplaniranog angažovanja prema Tari, Kolubarski bataljon je krenuo u Kolubaru sa velikim zakašnjenjem.

Odluka da se odjednom zahvati Pocerina, Mačva, Podgorina i Tamnava i gubitak uporišta na Tari, odnosno gubitak rejona južno od grede Jablanik, Povlen, Maljen, bila su dva faktora od presudnog značaja za dalji opstanak naših snaga u ovom delu zapadne Srbije. Orijentacijom „svako na svoj teren”, partizanska dejstva su sa planinskog i brdskog zemljišta, u vojnički i politički bitno izmenjenoj i krajnje nepovoljnoj situaciji, prenesena na ravničasti teren Mačve i Tamnave, odnosno Kolubare.

Ovim prodorima postignuti su suprotni efekti: izgubljeno je dragoceno vreme, neočekivano mnogo snaga (skoro ceo Podrinski odred i oko 1/3 boraca Tamnavskog bataljona), i veći broj rukovodećih kadrova iz Mačve. Istovremeno je i slobodna teritorija smanjena, a njena odbrana postala nesigurnija.

BORBE ZA ODBRANU SLOBODNE TERITORIJE

Početak januara 1942. god. počeli su pokreti jedinica 342. pd od Valjeva prema Zvorniku, što je stvaralo utisak o novoj nemačkoj ofanzivi što su četnici naročito podržavali. Radi obezbeđenja zone duž komunikacija Valjevo — Loznica, belogardejske i četničke snage iz Krupnja i Zavlake i nemačke snage iz Loznice i Valjeva vršile su pritisak na inače suženu slobodnu teritoriju na planinskom zemljištu: oko Pecke, Dragodola i Skadra i na rejon oko sela Počute, Rebelja, Suvodanja, Sovča, Brezovice i Leskovice. U vezi sa takvom situacijom, štab Valjevskog odreda je doneo odluku da dekoncentriše snage po bataljonima, i uputi Rađevski i Podgorski bataljon u Pocerinu; Tamnavski bataljon u Tamnavu, a Kolubarski bataljon je po ranijoj odluci trebalo da krene u Kolubaru. U stvari, to je trebalo da znači napuštanje slobodne teritorije, ali istovremeno i izvlačenje iz okruženja i zbacivanje neprijatelju iza leđa.

8. januara 1942. godine Kolubarski bataljon se otisnuo prema Kolubari. Uspeo je da kroz sela u dolini Kolubare prodre sve do s. Slavkovice, razbivši četnike u nekoliko borbi. Ovim vojničkim uspesima i usputnim političkim radom bataljon je u ovom području ostvario značajne političke uspehe, ali ujedno i upozorio neprijatelja da pristupi brzem organizovanju kvislinške vlasti, jer je ovaj prostor u njegovim planinama bio zapostavljen. Od tada su sela u Kolubari držala jače kvislinške snage, a prema njoj je bila usmerena i veća pažnja komande nemačkog garnizona u Valjevu.

Posle niza organizacijskih i političkih priprema, težište Valjevske partizanske grupe se prenelo u rejon oko Počute, na severne padine Povlena i Medvednika. Osloncem na ovu teritoriju, do polovine januara 1942. god., preduzeti su prodori u Podgorinu, odnosno Pocerinu i Tamnavu, uz znatne gubitke, ali i bez nekih rezultata. Neprijatelj je na svaki pokušaj prodora veoma brzo reagovao snažnim koncentracijama zbog neposredne blizine Valjeva i drumu Valjevo — Loznica čiji je značaj sve više rastao.

15. januara Mirko Tomić je preko PK Srbije dobio direktivu VŠ i pismo CK KPJ, u kojima su precizirani zadaci za dalji rad na razvoju NOB. Direktiva je polazila od pretpostavke da u Srbiji još postoji slobodna teritorija i organizovana narodna vlast, te je nalagala da osnovno uporište na kome je trebalo da se nalazi i GŠ Srbije bude između Sokolske planine, Medvednika i Drine.

U pogledu daljeg grupisanja snaga, direktiva VŠ je polazeći od pretpostavke da još postoje partizanske snage koje dejstvuju osluncem na Cer, Vlašić, Boranju, Jagodnju, Sokolske planine, Rudnik, Taru, oko Čačka i u drugim krajevima Srbije — nalagala objedinjavanje dejstava po grupama odreda, a komandama grupa sem rada na vojnom planu i politički rad. Radi veze sa VŠ preporučeno je da se Valjevski odred oslanja na prostoriju Medvednik, Povlen i Maljen; Posavsko-tamnavski bataljon na Podgorinu, odnosno prostor između Jautine i Bezanskog Visa, do Slova, za dejstvo u pravcu Kolubare, Ljiga, Gornjeg Milanovca i Čačka, osluncem na Suvobor. Trebalo je izdvojiti deo snaga i formirati novi odred, s tim da se za ova tri odreda oformi operativno rukovodstvo, pošto bi im dejstva bila usmerena ka Valjevu, odnosno dolini Kolubare i drumu Valjevo — Loznica, kao zajedničkom cilju.

U GŠ Srbije direktiva je shvaćena kao potvrda stavova koje je preneo Mirko Tomić i vlastitih pogleda i procene situacije.

Polazeći od pretpostavke da direktiva polazi od toga da će zim-ska ofanziva Crvene armije ubrzati slom nemačke vojne sile, došlo se do zaključka da se mora izdržati po svaku cenu, do proleća, tj. samo još nekoliko meseci. Za izvršenje tako shvaćenog zadatka, od štabova odreda je zahtevana ona visoka svest i odgovornost koji su uneti u NOB iz predratnog perioda i doba ilegalnog rada KPJ.

Da bi se odredi na svom terenu održali do proleća, bilo je potrebno odrediti metode i forme dalje borbe. Bilo je jasno da je slobodna teritorija smanjena i nesigurna, a u ostalim krajevima Srbije funkcionisao je izgrađeni sistem vojno-političke i teritorijalne nedicevsko-četničke organizacije. Udružene neprijateljske snage ra-

spolagale su ogromnom nadmoćnosti i vršile su sve jači pritisak, dok je kod naših boraca, uz ostale brojne nedaće, bilo sve manje municije.

U isto vreme (oko 20. januara), izvršena je reorganizacija partizanskih odreda. Valjevski odred je podeljen na dva dela i od svakog je formiran odred — Valjevski (od Podgorskog i Rađevskog bataljona) i Suvoborski (od Suvoborskog i Kolubarskog bataljona). Od 3. tamnavskog bataljona i nekih delova Posavskog odreda formiran je Posavsko-tamnavski odred.

18. januara u rejon s. Počute stigao je i Kosmajski odred koji je sa grupom boraca iz Posavskog odreda uspeo da se pod veoma teškim uslovima probije iz Sandžaka. U njegov sastav ušla je i druga četa (Oraščka), 2. šumadijskog odreda.

Ovako reorganizovanim snagama određeni su i zadaci u duhu dobijene direktive.⁶

Cilj ove reorganizacije bio je da se raspoloživim snagama pokrije što širi prostor i razvuku neprijateljske snage od Drine i Cera do Rudnika. Smatralo se da će se odredi na taj način lakše održati, pa čak i učvrstiti.

Krajem januara 1942. god. bilo je planirano da se 342. pd povuče iz istočne Bosne u širi rejon Valjeva, pa su Nemci planirali niz mera radi obezbeđenja komunikacije Loznica — Valjevo. Nedićeva „vlada“ je koristila tu okolnost da koncentracijom većeg dela nedićevsko-četničkih snaga okruži partizanske snage na uskom prostoru (u rejonu s. Lelić, Stubo, Sušica, Leskovice i u širem rejonu Počute). Neprijatelj je bio svestan da bez obzira na nadmoćnost, ne može uništiti partizanske snage u jednom naletu. Stoga je bio prinuđen da i ostali prostor oko partizanskih odreda, naročito na mogućim pravcima za probijanje, posedne jakim snagama (po poznatoj koncepciji „pokrivanje svake stope zemlje“). Cilj je bio držati partizanske odrede što dalje od komunikacija i što duže u blokadi, kako bi se izbegli napadi na delove 342. pd, kojoj se žurilo na istočni front.

Kasnije je još u toku zime trebalo prići uništenju blokiranih snaga. Ovom snažnom koncentracijom „vladinih“ snaga otpočela je tzv. *valjevska akcija*,⁷ u koju su, posle uspešno provedene cerske i koceljevske akcije, polagane velike nade, imajući u vidu i vanrednu hladnoću, dubok sneg i nedostatak municije i iscrpljenost partizana u dugotrajnim borbama.

⁶ Valjevski odred, sa četom Podrinskog odreda, dobio je zadatak da razvija dejstva osloncem na greben Povlena, Jablanika, Medvednika, Sokolske planine, Boranje, Gučeva i Cera, a Suvoborski da osloncem na Suvobor, Ravnu Goru i Rudnik dejstvuje prema Ljigu, Gornjem Milanovcu i Čačku, a delom snaga sa Maljena — prema Kolubari i Valjevu. Posavsko-tamnavski odred dobio je zadatak da dejstvuje u Tamnavi i Posavini. Kosmajski odred je dobio zadatak da dejstvuje u širem rejonu Šumadije, sa osloncem na Kosmaj, Bukulju i Venčac, u kom pravcu je trebalo i da se prebaci.

⁷ Uporne, krvave i teške borbe na velikom mrazu počele su 22. januara i vođene su do kraja meseca. Njihov cilj, prvih dana, bio je samo vezivanje partizanskih snaga i skretanje njihove pažnje od pokreta 342. pd i stvaranje potrebnih uslova da se planirana koncentracija završi. Neprijatelj je nastojao da raznim manevrima odbaci partizanske snage s grede Medvednik — Povlen.

Krajem januara, posle teških borbi oko s. Lelića, Leskovice, Mravinjaca i na Pašinoj ravni, komanda grupe partizanskih odreda održala je savetovanje sa štabovima odreda u s. Počuti (ili Leskovice), na kome je zaključeno da se i ova poslednja slobodna teritorija mora napustiti, jer za odbranu odreda više nisu imali snaga ni municije. Trebalo je preći na čisto gerilski način ratovanja. Odredi su dobili zadatak da se iz okruženja probiju u dva divergentna pravca, po načelu, svako na svoj teren prema ranije donetoj odluci, stim da se što više razvuku neprijateljske snage.

Ovom odlukom završena je druga faza borbenih dejstava partizanskih odreda, (od polovine decembra 1941. godine do 1. februara 1942. godine). Ona se karakteriše prodorom odreda u Mačvu, Pocezinu, Podgorinu, Tamnavu, Kolubaru, Kosjerić, prema Tari itd. i proširenjem slobodne teritorije, a kasnije i njenom odbranom.

Dejstva partizanskih odreda bez oslonca na slobodnu teritoriju. Suvoborski i Kosmajski odred su 30/31. januara uspeali da se probiju iz okruženja i prebace preko drumu Valjevo — Užice u Kolubaru u sela na severnim padinama Maljena. Međutim, Valjevski i Tamnavski odred su ušli u teške borbe sa nadmoćnijim neprijateljem, te nisu uspeali da se probiju u pravcu Podgorine, odnosno Rađevine. Zbog toga su sledeće noći, posle oštih borbi vođenih celog dana, produžili tragom prva dva odreda za Kolubaru. Posle niza borbi i manevara oko komunikacije Valjevo — Užice, oba odreda su uspela da se probiju do s. Krčmari, ispod Maljena.

Shvativši manevar, Operativni štab SDK je počeo novu snažnu koncentraciju, privlačeći snage i sa šireg područja Beograda i Šumadije, otpočinjući time tzv. *maljensku akciju*.⁸

Oko V. Maljena ponovo su se 14. februara 1942. godine na uskom prostoru našle sve partizanske snage. Tada je održano poslednje zajedničko savetovanje GŠ Srbije, odnosno komande grupe sa štabom odreda i vojno-političkim rukovodiocima.⁹

⁸ 7. februara održano je ponovo savetovanje Glavnog štaba, odnosno grupne komande štabova odreda u s. Krčmari, na kome je zaključeno da je nemoguće opstati na ovom terenu, tražio se izlaz u probijanju u južnu Srbiju, Sandžak ili istočnu Bosnu. Zaključeno je da se pokuša svim odredima probiti preko Ovčara i Kablara za Toplicu i Jablanicu, ali se pri tom postavio problem napuštanja teritorije. Međutim, ipak je odlučeno da se sve snage prebace preko Maljena i da se posle 5 dana prikupe u rejonu s. Družetić na putu za Zapadnu Moravu. U toku pokreta ka Z. Moravi došlo je do teških borbi kako na grebenu Maljena, tako i na njegovim južnim padinama. Zbog privlačenja novih neprijateljskih snaga sa pravca Užica, Čačka, G. Milanovca i Kosjerića, koje su onemogućavale planirani pokret.

⁹ Situacija je ponovo cenjena veoma teškom, ali je odluka od 7. II utoliko izmenjena što je štab Suvoborskog odreda odlučio da ostane na svom terenu, pošto je smatrao da za to postoje neophodni uslovi. Po istoj logici i ostali partizanski odredi trebalo je da ostanu na svom terenu, jer je napuštanje teritorije neprihvatljivo i ravno izdaji. Bilo je predloga da se ponovo pokuša proboj u Sandžak ili istočnu Bosnu, da sa Kosmajskim privremeno pođe i Valjevski odred itd. Po nekim procenama smatralo se da u Šumadiji i dubokoj pozadini neprijatelja, nema njegovih snaga i da se tamo može nešto lakše opstati, pa čak doći i do municije. Na kraju savetovanja, na kome je dominiralo shvatanje da se svi odredi moraju vratiti na svoj teren, zbog nejasne situacije, odbačena je mogućnost odlaska u istočnu Bosnu, dok je odlazak u Jablanicu i Toplicu,

Na savetovanju je zaključeno da odredi treba da dejstvuju podeljeni u tri grupe. U vezi s tim da sa Maljena i Suvobora pođu radi razvlačenja neprijatelja u divergentnim pravcima: Posavsko-tamnavski i Kosmajski odred prema Kosmaju i Rudniku i eventualno u Tamnavu; Valjevski u Rađevinu, držeći se padina Povlena i Medvednika, a Suvoborski odred, koji je najbolje stajao sa municijom, da ostane na Suvoboru. U to vreme u svim odredima na Maljenu, od 1.350 do 1.450 boraca, koliko je od decembra prošlo kroz ove odrede, moglo je biti još oko 800 prekaljenih boraca, dovoljno za jednu partizansku brigadu.

Neprijatelj je od 12. do 15. februara ponovo pregrupisao snage i privukao nove sa pravca Valjeva, Mionice, Ljiga, Obrenovca, Beograda, Kragujevca, Gornjeg Milanovca, Čačka, Požege i Užica, u nastojanju da upotpuni okruženje oko partizanskih snaga prikupljenih na uskom prostoru na grebenu Maljena, ali i dovoljno snažnih da se nedićevsko-četnički odredi nisu usuđivali da pređu u odlučan napad. Iza snaga koje su izvršile okruženje na padinama Maljena i Suvobora razmešteni su četnički i nedićevsko dobrovoljački odredi da bi sprečavali dolazak partizanskih jedinica, da uništavaju manje grupe, pronalaze bolnice i učvršćuju vlast. Dubinu ovog rasporeda činile su nove grupacije razmeštene u onim rejonima koji su od ranije bili poznati kao partizanska uporišta, kao što su: Koluvara (Mionica), Počuta, Leskovice, Dragodol, Podgorina, Tometino Polje i sela oko Gornjeg Milanovca. Njihov zadatak je bio i ojačanje položaja po dubini, zatvaranje pravaca koji izvode ka Rudniku, Podgorini, Rađevini ili grebenom Suvobora, Maljena, Povlena, Medvednika itd. i da dotuku partizanske snage ukoliko bi pokušale prodor tim pravcima.

O pokretima partizanskih odreda sa Maljena, Operativni štab SDK bio je veoma brzo obavešten. To je ocenjeno kao „cepanje” partizanskih snaga i kao njihov ponovni povratak ka Valjevu, Podgorini i Mačvi, a ujedno i kao nova mogućnost za njihovo početno uništenje. Za sve vreme od 1. do 15. februara neprijatelj se nije usuđivao da koncentrisanim snagama, izvrši napad na ovu masu partizana, izgovarajući se, pored ostalog, dubinom snega, velikom hladnoćom i sl. Ovako podeljene, sve snage su već predstavljale daleko pogodniji cilj za napad nego što je to bilo do sada.

Ovo utoliko pre što je ovaj partizanski manevar odgovarao i tzv. drugoj etapi ranijih planova Nedićeve „vlade”, odnosno Operativnog štaba SDK u kojoj je, kad njihove snage dovoljno ojačaju, trebalo potisnuti partizanske odrede sa planina i nametnuti im borbu u gušćim naseljenim mestima, izlažući ih neprekidnim napadima seoskih četničkih straža i koncentričnim udarima nedićevsko-četničkih i dobrovoljačkih pokretnih snaga.

NA POSLEDNJEM BORBENOM ZADATKU

Prateći situaciju, Operativni štab SDK je brzo uočio da je Suvoborski odred ostao u rejonu Maljena, pa je stoga zatvarao

ili Sandžak, okvalifikovan kao samovoljno napuštanje teritorije i protivno dobijenoj direktivi od VŠ. Odbačena je i ideja o prebacivanju jačih snaga ka Rudniku i Kosmaju iz bojazni OK Valjevo da odlaskom ovih odreda zapadna i deo centralne Srbije ne ostanu bez partijske organizacije.

pravce koji sa Maljena izvode u Kolubaru, koncentrišući glavninu svojih snaga na pravcima koji izvode ka Valjevu, odnosno Podgorini i Rađevini (skica 3). Pri tome je zanemario pokret Kosmajskog i Posavsko-tamnavskog odreda u pravcu Kosmaja i Rudnika, ceneći da se radi o manjoj grupi političkih radnika koji se vraćaju na svoj teren.

U takvim okolnostima Kosmajski i Tamnavski odred su uspeli da se probiju u rejon između Rudnika, Lazarevca i Ljiga u nameri da se odatle Kosmajski odred probije na Kosmaj, a Posavsko-tamnavski u Tamnavu. Pojava jake partizanske grupe u rejonu Ljiga ubrzala je koncentraciju neprijateljskih jačih snaga, čija je glavnina zatvarala pravce koji su izvodili ka Rudniku. Sprečavajući prodor partizana u tom pravcu, operativni štab SDK je cenio da partizani verovatno tamo imaju svoje obaveze sa municijom.

Međutim, zbog jake koncentracije neprijateljskih snaga, uključujući i nemačke posade iz Lajkovca, Vreoca, Topole i Arandelovca, oba odreda su zajedno prešla komunikaciju Lazarevac — Arandelovac i produžile u rejon između Bukulje, Kosmaja i Kolubare. U borbama u okviru tzv. *kosmajске akcije* (od 18. do 22. februara) partizanski odredi su postigli značajne moralno-političke i vojničke uspehe, jer su u nekoliko odlučnih sudara razbili niz četničkih i dobrovoljačkih snaga i zarobili oko 200 četnika.

Pošto su procenili da se na ovom terenu ipak ne mogu održati, štabovi odreda su doneli odluku da se izvuku iz okruženja u pravcu Kolubare odnosno Rudnika. U tom pokušaju kod s. Tuleža uništen je Kosmajski odred, dok je Posavsko-tamnavski, koristeći noć, uspeo da se probije ka s. Trbušnici. Ostatak Kosmajskog odreda, od oko 60 boraca, uspeo je da se probije ka s. Slatina i Manić, odnosno ka Stojniku, odakle je jedna grupa pokušala da produži preko Kosmaja ka V. Moravi, ali je na tom putu uglavnom uništena, dok je druga, sa oko 20 boraca, uspela da se probije do Rudnika i da se u tom rejonu održi sve do polovine marta 1943. godine.

Posavsko-tamnavski odred je napadnut već u toku dana jačim neprijateljskim snagama, među kojima je bilo i nemačkih jedinica. Vođeci neprekidne borbe sa snagama koje su dovlacene sa pravca Valjeva, Slovca i Lajkovca, odred je uspeo da pređe nabujalu Kolubaru (24/25. februara) ali je posle borbe u s. Dokmiru, iz koje je izišao sa jedva 45 do 50 boraca, ponovo pao u okruženje iz koga više nije bilo izlaza, pa je odred raspušten na putu između s. Trlića i Novaka. U narednih nekoliko dana skoro svi njegovi borci su pohvatani, poubijani ili deportovani u Norvešku, dok je 5—6 najistaknutijih rukovodilaca obešeno u Valjevu, Ubu i Obrenovcu.

Valjevski odred je (od 15. do 22. februara) vodio borbe na prelazima preko drumu Valjevo — Užice i uspeo da se ponovo dohvati Povlena i Medvednika. Oko 20. februara našao se u rejonu s. Leskovice, Sušice, Stubo, Gornja Brezovica, Rebelj, Počuta i Suvodanj. Uz put je uspeo da izmanevariše glavninu valjevske grupe „vladinih” odreda. Međutim, kako su neprijatelju bili dobro poznati dalji partizanski putevi, to je optočeo privlačenje snaga iz Valjeva, Koceljeva, Šapca i Mačve, Loznice i Krupnja, odnosno Rađevine i

užičkih „vladinih“ snaga, otpočinjući na taj način novu operaciju, poznatu kao *produženje valjevske akcije*.

Borbe su vođene u Podgorini, na putu ka s. Družetići, a zatim, od 25. februara na pravcu s. Crniljevo, s. Tekeriš i s. Rumska — u prodoru ka istočnim padinama Cera. Zbog snažnih koncentracija četničko-nedićevskih i belogardejskih snaga, štab Valjevskog odreda je skrenuo ka jugu a zatim duž grebena Vlašića, u nameri da se probije preko drumu Valjevo — Osečina, u pravcu Medvednika.

Komunikacija Valjevo—Osečina je bila posednuta pa je Valjevski odred, posle neprekidnih borbi duž Vlašića, skrenuo ka Ogladenovu i Družetiću, u nameri da se probije za Tamnavu. 1. marta odred je uspeo da se, probijajući se iz novog okruženja, prebaci preko drumu Valjevo — Šabac u s. Radušu i Pambukovicu, u nastojanju da se odlepi od neprijatelja i da zametne trag. Međutim, neposredno posle uništenja Tamnavskog odreda neprijatelj je počeo da se koncentriše sa pravca Obrenovca, Banjana, Uba, Valjeva i Šapca ka Koceljevu, zbog čega je štab odreda bio prinuđen da se ponovo okrene u pravcu Medvednika. Na tom putu odred se sudario sa nemačkom kolonom koja je nastupala od Valjeva ka Šapcu, spuštajući se sa Blizanskog visa kod s. Slatine. U neočekivano oštroj borbi odred je izgubio oko 50 boraca, a zatim se pod zaštitom noći povukao preko s. Brankovine i drumu Valjevo — Osečina u s. Brezovicu pod Medvednikom. Tu je na savetovanju doneta odluka da se odred raspusti, odnosno oslobodi bolesnih, ranjenih i onih koji ne žele i dalje da ostanu u odredu, a da se sa ostatkom od 67, pretežno rukovodilaca, istaknutijih komunista i radnika koji nisu biti rodom iz ovih krajeva — prebaci preko Drine, u istočnu Bosnu, što je i učinjeno 5/6. marta.

Suvoborski odred se od 15. februara našao usamljen i izolovan na Maljenu i izložen koncentričnim napadima. Da bi izbegao tu situaciju, odred je od 15. februara do 1. marta proveo u pokretu i u neprekidnim borbama.¹⁰

Da bi izbegao neprekidne borbe i novo okruženje odred se povukao na greben Maljena gde je uspeo da se, posle petnaestodnevni napornih pokreta i danonoćnih borbi dan-dva zadrži.

Međutim, fizičke snage ljudstva su već bile na izmaku, a odred je od ranijih pet ostao samo na tri čete brojno smanjene.¹¹

¹⁰ Kako 15. februara nije uspeo da se spusti u sela na Kolubari, vratio se na Maljen, odakle se preko Bukova, odnosno drumu Valjevo—Užice, prebacio u s. Leskovice. Pošto nije mogao ni tu da se održi, ponovo se vratio na Divčibare i preko sela u Kolubari produžio u naselja pod Medvenikom, jugozapadno od Valjeva. Iz ovog rejonu odred se spustio u rejon s. Taor i Mahovište, u užički kraj, u nameri da se tu bar malo odmori. Međutim, neprijatelj je veoma brzo reagovao, zbog čega je odred bio prinuđen da se prebaci preko drumu Valjevo — Kosjerić ka s. Subjelu i Skakavci, odakle se povukao preko s. Tometino Polje, ka s. Bogdanci, da ne bi upao u novo okruženje.

¹¹ U GŠ Srbije odnosno komandi grupe, vođene su diskusije o mogućnosti da odred ipak napusti ovu prostoriju i da dejstva privremeno prenese južno od Zapadne Morave, ka Sandžaku ili ka Šumadiji i tamo uspostavi vezu sa Kosmajskim odredom, o čijoj sudbini nije bilo ništa poznato. Na Maljenu je odlučeno da se odred pokuša probiti u Šumadiju, za leđa neprijateljskoj grupaciji koja je držala okruženje, s tim da se na tom pravcu ujedno ispita mogućnost za eventualno prebacivanje u istočnu Srbiju. Na tom putu odred se pro-

Analizirajući situaciju, GŠ, odnosno komanda grupe donela je odluku da realizuje već ranije izražene namere za prebacivanje preko z. Morave. U noći 7/8. marta odred je uspeo da se izvuče iz okruženja u pravcu Čačka, ali su ga dočekale četničke i nemačke snage koje su brzo zatvorile komunikaciju Užice — Čačak.

Posle neuspelog pokušaja da predje drum Čačak — Užička Požega i da bi izbegao novo okruženje, odred se 9/10. marta vratio ka s. Tometino Polje, odakle se prebacio preko druma Valjevo — Kosjerić u s. Radanovci. Izbegavajući potere užičke grupe „vladinih” odreda, nekoliko dana se zadržao u rejonu s. Mravinjci, neuspevši da se probije u pravcu Drine. Za to vreme su Nemci i Operativni štab SDK uspeli ponovo da ga okruže i otpočinu koncentričan napad, posedajući istovremeno jakim snagama i dolinu Kolubare za slučaj da se odred pokuša probiti u tom pravcu.¹²

U nastojanju da izbegne okruženje, Suvoborski odred je uspeo da se probije, koristeći noć 15/16. marta i gustu maglu, bukvalno kroz borbeni poredak neprijatelja koji je krenuo u napad. Međutim, odred je ponovo zapao u okruženje odakle, u nedostatku snaga i municije i izgubivši veći deo rukovodećeg sastava, više nije mogao da se probije. 18. marta odred je uglavnom uništen i raspušten, dok su pojedine grupe boraca u toku narednih dana likvidirane.

U stvari, prodorom iz rejona s. Mravinjci ka Kolubari Suvoborski odred je upao u dugo pripremanu zamku operativnog štaba SDK i komande 714. pd, u okviru jedne šire, ali poslednje u nizu od sedam operacija tzv. *kolubarske akcije*,¹³ izvođene radi uništenja i poslednjeg odreda u zapadnoj Srbiji, iz sastava Valjevske partizanske grupe.

Kada su se partizanski odredi nalazili prikupljeni na užem prostoru, predstavljali su za neprijatelja retko tvrd orah, pa se dugo nije usuđivao da ih uništi u odlučnom sudaru, čak i kad mu je nadmoćnost snaga bila neuporedivo veća. Međutim, svaka partizanska jedinica koja bi se izdvojila, ma i za najkraće vreme, bila je veoma brzo uništena.

bijao do s. Trudelja i Kozelja, na pravcu Belanovice, ali ga je neprijatelj dočekao privlačeći snage sa pravca Ljiga, Arandelovca i Rudnika, G. Milanovca i Kragujevca. Zbog toga se odred povukao ka Suvoboru, u rejon s. Slavkovića i s. Bar, gde je upao u novo okruženje. Ovo je već bio ozbiljan signal da odred mora što brže napustiti i ovaj rejon, ali više nije imao kuda, jer su svako selo i svaka staza na prostoru oko Maljena, gde je odred manevrisao već više od mesec dana, bili pokriveni i kontrolisani.

¹² U februaru i više od polovine marta opstati na Maljenu, Suvoboru, Povelnu i manevrisati po njihovim padinama nije bilo moguće bez rizika da se ne prihvati uništavajuća frontalna borba, u vreme kad su fizički iscrpljene jedinice već dugo bile i bez municije. Isto tako bilo je nemoguće izbeći neprijateljske koncentrične udare. Situacija je nametala neprekidne i brze manevre, jer je neprijatelj svim silama nastojao, ne toliko da Suvoborski odred uništi u planini gde je sneg bio dubok koji je i njemu smetao i gde nije mogao koristiti svoju obaveštajnu službu i druge prednosti, koliko da ga nabaci na sela gde bi bio dočekan organizovanom vatrom seoskih straža i napadima nedičevsko-četničkih i nemačkih snaga.

¹³ U čitavom nizu manjih ili većih operacija, tzv. *akcija*, od decembra 1941. do marta 1942. godine, na smenu je bilo angažovano 8.000—10.000 samo onih snaga koje su bile uključene u tzv. „vladine” oružane snage, u koje treba računati i četnike Draže Mihailovića (bez seoskih straža, odnosno opštinskih četa).

Pri tome je Operativni štab SDK primenjivao sledeću taktiku: najpre ostvariti okruženje, nastojeći da ovo bude što potpunije. Po- zadi okruženja, pokrivajući najvažnije rejone ili pravce — sprovedena je taktika — „pokrivanje svake stope zemlje”. Tek iza ovih, nedićevsko-četničkih snaga, pojavljivale su se nemačke jedinice, naj- češće minobacačke i artiljerijske radi obezbeđenja vatrene podrške. Kad se to postigne, unutar okruženja ubacivano je po nekoliko čet- ničkih odreda čiji je zadatak bio da primoraju partizanske snage na pokret, odnosno da ih nabacuju na one snage koje su zatvarale okruženje. I u nedićevsko-četničke odrede, na pravcu njihovih po- kreta, najčešće su privremeno privlačene i brojne seoske straže, od- nosno opštinske čete. Takva taktika je primenjivana u svim „akci- jama”, posebno u *valjevskoj*, *maljenskoj*, *kosmajskoj* i *kolubarskoj*.

U takvim uslovima najefikasnija partizanska taktika bila je: sačekati da se okruženje izrazi, da neprijatelj privuče što bliže sve svoje snage, uočiti slabe tačke u njegovom rasporedu, pa se u od- lučnom jurišu probiti iz okruženja.

Uništenjem Suvoborskog odreda završena je i treća faza bor- benih dejstava odreda u uslovima izgubljene slobodne teritorije. Osnovna karakteristika ovih dejstava čini specifičan oblik izvođenja partizanskih dejstava. Obe strane su se nalazile u stalnom pokretu, vodeći neprekidno neke vrste susretne borbe. Iako je to bila nerav- noppravna borba, obe strane su u taktičkim razmerama izvodile aktivna, napadna dejstva: neprijatelj — da bi uništio odrede, a ovi — da bi se na taj način održali.

Obe strane su ispoljile žilavost. Pokazalo se da je partizanske odrede teško uništiti, iako su nosili na sebi, pored vojne, i svu te- žinu političke krize ustanka.

Neprijatelj je, naprotiv, imao povoljnije političke, operativne i materijalne uslove. Znatno nadmoćniji i raspoređen u mnogo gru- pacija, imao je mogućnosti da često smenjuje svoje jedinice i da, neprekidno držeći inicijativu, izvodi napadna dejstva. Nedićevsko- ljotićevske i četničke snage su, pri postojećem odnosu snaga, u svim težim prilikama nalazile прибежиште u okupatorskim garnizo- nima na koje partizanski odredi nisu mogli da napadaju.

U veoma kratkom periodu zapadna Srbija i Šumadija su kao operativno područje tri puta „praznjeni”. Posledice su bile veoma teške.

Prvi put, kad je u prvoj ofanzivi veći deo partizanskih odreda povučen sa ove teritorije.

Drugi put, kad su skoro potpuno uništeni partijska organizacija i narodnooslobodilačka vlast na terenu, kao i organizacije koje su pomagale NOB i kada su pohvatani, pobijeni ili deportovani svi oni ljudi u partizanskoj pozadini koji su bili kompromitovani sarad- njom sa narodnooslobodilačkim pokretom.

Uništenje Podrinjskog, Kosmajskog, Posavsko-tamnavskog, Va- ljevskog i Suvoborskog odreda, kao vojno-političkog jezgra, vodilo je nesumnjivo ka trećem, poslednjem, ali najtežem i najpotpunijem udaru. Gubitkom ovih odreda zapadna Srbija je ostala bez partizan- skih snaga, kao oružanog oslonca NOB i revolucionarne borbe, zbog čega se veoma teško oporavljala sve do 1943, odnosno 1944. godine.

Za ceo ovaj period, od decembra 1941. do marta 1942. godine, Vrhovni štab nije imao obaveštenja o vojno-političkoj situaciji u Srbiji, zbog slabih ili nikakvih veza sa PK.

GŠ Srbije nije bio popunjen. Funkcije ovog dela GŠ koji se našao u zapadnoj Srbiji, pored ostalog, i zbog nedostatka veza sa PK i ostalim odredima, bile su sužene prostorno i po broju veza svedene samo na ovo nekoliko odreda iz sastava grupe. Bilo je i dupliranja rada Komande grupe i štabova odreda, posebno Suvoborskog.

GŠ Srbije je bilo poznato da se VŠ sa glavninom snaga iz Srbije nalazi u Sandžaku, da je formirana Prva proleterska brigada, da se u Sandžaku i istočnoj Bosni nalaze snage koje je trebalo da budu prebačene u Srbiju, „čim se za to ukaže potreba i povoljniji momenat”. Ove okolnosti su, kako se onda cenila situacija i shvatao zadatak, na određen način obavezivale Glavni štab da istraje u neravnopravnoj borbi, čiju je težinu shvatao.¹⁴

Zbog čitavog niza okolnosti, a posebno zbog slabih veza došlo je do situacije da PK Srbije (koji je takođe, ostao nepopunjen a rukovodio ilegalnim formama i metodama rada iz Beograda, umesto da iziđe na slobodnu teritoriju i da se osloni na najjače partizanske odrede) o sudbini svih a posebno Suvoborskog odreda, dobije „prve verodostojne vesti” tek u aprilu 1942. godine.

Izvanredno naporna četvoromesečna borba Valjevске partizanske grupe nesumnjivo je značila snažnu moralnu podršku snagama u Sandžaku, Crnoj Gori, istočnoj Bosni, južnoj Srbiji i drugim okolnim područjima. Ta borba je omogućila da se naše snage u Sandžaku srede i reorganizuju i formira Prva proleterska brigada i tako obezbedi kontinuitet partizanskih dejstava sa snagama koje su predstavljale novi kvalitet.

Druga neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni izvođena je relativno kratko vreme, što je dobrim delom bilo uslovljeno i nejasnom situacijom u zapadnoj Srbiji. Postojanje jakih partizanskih snaga u Sandžaku i istočnoj Bosni, početkom 1942. godine i dugotrajni otpor u zapadnoj Srbiji, imali su ozbiljan politički uticaj na razvoj NOB u Srbiji. Zbog njih je na teritoriji zapadne Srbije i Šumadije privučena, uz jake okupatorske snage, i glavnina snaga velikosrpske reakcije u vreme kad je situacija u Srbiji bila najkritičnija. Period od oktobra 1941. do marta 1942. godine pojedini delovi Srbije su različito preživljavali. Ovim su, delimično, stvoreni uslovi da ustanak prevaziđe krizu i da se kasnije, posebno u južnom delu Srbije, razvija povoljno i sve više rasplamsava.

General-potpukovnik
Milorad B. JANKOVIĆ

¹⁴ U vezi sa dilemom da li ostati na svom terenu ili se povući za glavninom partizanskih snaga u Sandžak, istočnu Bosnu ili se probiti u Južnu Srbiju, pisao je „Proleter”, organ CK KPJ u br. 16/42. Raspuštanje Valjevskog partizanskog odreda je istaknuto kao primer nebudnosti i gubljenja političke perspektive u pogledu daljeg razvoja narodnooslobodilačke borbe u Srbiji i pored toga što je „partijska organizacija izdržala natchovećanske napore u nastojanju da održi partizanski odred svoga kraja na svom terenu”. Osnovni zadatak u konkretnoj situaciji bio je: sačuvati živu silu, učvrstiti odred i „povesti ga u borbu protiv neprijatelja, bez obzira na kojem terenu”.